

entni družini v kateri koli smeri, lahko v nekem športnem društvu, dobro organizirani šoli ali v neki drugi družbeni instituciji možnost zaščite in dodatnega energetskega imputa za relativno normalen potek svojega socializacijskega procesa. Taki deli strukture v migrantskih skupinah, posebno kadar gre za prisilno migracijo takšne vrste, kot je zdaj na območju Hrvaške, enostavno ne morejo obstajati, ker je socialna skupina migrantov morala v bistvu ves svoj energetski potencial usmeriti, slikovito rečeno, v eno samo točko, da bi ohranila svoj bazični obstoj.

Kadar govorimo o procesih socializacije, je specifična zlasti skupina adolescentov, ki gre v svojem razvoju skozi neko zelo tipično razvojno fazo pravega odklanjanja vzorcev identitete, torej odklanjanja modela obnašanja staršev. Ker se je tak proces odvijal v času vojne in ker so bili starši angažirani v vojnih dogajanjih, smo pri enem delu adolescentov opazili odklanjanje prav teh vzorcev obnašanja, ki so vodili starše v njihovem ravnanju. Tako so nekateri adolescenti rekli: »Da to ni njihova vojna in da jih sploh ne zanima, zakaj so se njihovi starši borili s starši njihovih vrstnikov srbske narodnosti.« Čeprav seveda v vsakem socializacijskem oziroma razvojnem procesu, kadar gre za adolescentno razdobje, v naši kulturi obstajajo pomembne diskrepance med nekimi kulturnimi in v širšem pomenu identitetnimi obrazci odraslih in obrazci, ki jih nočejo sprejeti adolescenti, je ta razlika posebno dramatična, in posebno je dramatičen tudi kontekst, v katerem poteka. Tako se med adolescenti, ki svoj odpor do objektov identifikacije kažejo na tak način in odraslimi ne more uresničevati takšna dinamična komunikacija, podpora, v kateri se oblikuje identiteta posameznika, prav zaradi socialnega konteksta, v katerem ta proces poteka.

Če se morda nepoučenemu poslušalcu ali bralcu prvi del te zgodbe zdi optimističen, ker bi lahko kazal na morebitne zveze med adolescenti dveh etničnih skupin, potem njihov konec, torej zaključek tega procesa in začetek vstopa v odraslo razdobje ter prevzemanje obveznosti odraslega, verjetno niti zdaleč ne bo tako optimističen. Izstopil bo namreč iz kroga dopuščene oziroma iz kroga možnega v svojem socialnem okolju. Absolutno zavračanje identifikacijskih objektov seveda ni neka nova in neznana stvar, kadar govorimo o razvoju v adolescenci, toda neobstojanje zveze z realnostjo v socialnem okolju je popolnoma nova stvar v primeru, o katerem govorimo. Tisto, kar je treba še posebej poudariti, je, da prisilnega migranta ne spremlja v celoti razumevajoča okolica, ki bi spremljala adolescenco v procesu ločevanja od klasičnih identifikacijskih vzorcev.

DŽEMAL SOKOLOVIĆ*

V iskanju izgubljene identitete

Če se ne motim, je bilo v uvodu rečeno, da imajo vse stvari svoj začetek in svoj konec. Ne zaradi polemike, temveč zato da bi prispeval k živahni razpravi, vas želim spomniti na misel nekega šestletnega dečka, ki govori prav obratno. Verjetno se vsi spominjate knjižice, objavljene pred dvajsetimi leti, z naslovom: »Olovka

* Dr. Džemal Sokolović, redni profesor Fakultete za politične vede v Sarajevu.

piše srcem«. Knjiga je namreč nastala ko rezultat, verjetno nepričakovan, ankete, ki so jo opravili psihologi s skupino otrok iz vrtca. Postavljena so bila različna vprašanja, potem pa so dečki in deklice dajali neverjetne in nepričakovane odgovore. In naslov knjige je pravzaprav odgovor neke deklice na vprašanje: kaj je to svinčnik? Svinčnik je torej tisto, kar piše s srcem. Na vprašanja, kaj je konec in kaj je začetek, pa je neki deček odgovoril: začetek je takrat, ko sem se rodil, konca pa ni. Spomnil sem se teh dečkovih besed zato, ker bi se v teh njegovih besedah že mogla odkriti osebnost. On je torej on. Njegovega začetka ni bilo pred njim, pa tudi konec mu ni potreben, ker bi to bil njegov konec. V tem odgovoru slutim, da gre za nekoga, ki svoje identitete ne išče zunaj sebe, niti mu ni, glede na odgovor, da konca ni, potrebno nekaj drugega, kar bi obstajalo tudi po njegovem koncu. Deček pravzaprav odgovarja na vprašanje: kaj sem? In odgovarja: jaz sem jaz! Niti ne začenja z neko identiteto zunaj sebe, niti mu ni potreben nekdo drugi, da ne bi doživel svojega konca.

Omenil sem ta primer samo zato, da bi na bolj plastičen način razložil tisto, kar sem hotel povedati.

Razpravljamo namreč o migracijah, ki so same po sebi problem. Toda mnogo večji problem so posledice, ki jih puščajo za seboj. Mislim, da je tudi v razpravi prof. Klinarja mnogo več besed o problemih, ki prihajajo z akulturacijskimi, integracijskimi in asimilacijskimi procesi, ki so posledica migracij, kot pa o migracijah samih. Migracije so resen svetovni, od nedavno pa posebno evropski problem. Posledice, ki prihajajo z njimi, odpirajo cel niz drugih, še bolj temeljnih problemov. Ljudje so samo v enem manjšem delu svoje zgodovine, od neolitske revolucije, vezani na tla, kjer živijo, in jih občutijo kot predmet svoje identifikacije. Vsaka sprememba te teritorialne identitete, izhajajoča iz migracij, postavlja pred človeka tudi problem identitete, problem stika z drugačno identiteto, pa tudi medsebojnega konflikta. To je razlog, zaradi katerega bi bilo treba predhodno definirati pojem identitete. Odgovor na vprašanje, kaj sem jaz, vključuje tudi definiranje sveta zunaj mene, tistega, kar je del mene in kar sem prav tako jaz. Preden odgovorimo, kaj je nacionalnost, nacionalna identiteta, pa tudi nacionalizem kot pervertirana oblika te identitete, poskusimo odkriti, zakaj sami sebi nismo dovolj in zakaj nam je potrebna neka kolektiviteta. Verjetno ste vsi slišali za tako imenovano »opičjo ljubezen« in poskuse, ki so jih opravljali v zvezi s tem. Mladim šimpanzom so odvzeli matere in namesto njih dali umetne, popolne kopije njihovih mater, ki so mladiče grele in jih hranile z mlekom. Mladiči so, dobro hranjeni, normalno odrasli, toda s strašno deformacijo v svoji naravi – ostali so aseksualni, niso kazali interesa za druge in drugačne. Tako se misli, da je tudi v vzgoji otrok obdobje prvih dveh mesecev najpomembnejše. Po dveh mesecih otrok pokaže prve znake socialnopsihološkega obnašanja. Po zaslugi materine ljubezni, nežnih besed, ljubkovanja se začne odzivati na materin nasmeh, nato tudi na nasmeh vsake druge osebe. Toda kaj bi se zgodilo, če v tem razdobju nismo imeli tako naravne oblike vzgoje in take ljubezni? Verjetno lahko v tem najdemo razlog, zakaj je ljudem potrebna tudi neka druga, sintetična, umetna ljubezen, zaradi katere pa smo verjetno kasneje nesposobni, da ljubimo zunaj našega naravnega okolja.

To sem predhodno omenil zato, ker sem pred nekaj leti na neki javni tribuni v Sarajevu poslušal vam vsem dobro znanega književnika Oskarja Daviča, ki je tedaj, in tudi tedaj se je govorilo o nacionalizmu, definiral ta pojem. Davičo je rekel, da nacionalizem ni ljubezen do lastne nacije, temveč sovraštvo do tuje nacije. Zdelo se je zelo zanimivo, a preveč enostavno za tako zapleteno stvar,

kot je nacionalizem. Tem bolj, ker sta ljubezen in sovraštvo, čeprav skrajnosti, zelo blizu ena drugi. Ali je namreč ljubezen vedno nedolžna ob nastanku nacionalizma? Če se spomnimo tistega, kar sem malo prej povedal o »opičji ljubezni«, boste videli, da so mnogi moški vzgajani ob svoji lastni materi, ki pa je v nekem smislu prevzela vlogo umetne opice, umetne matere, ki je svojega sina bolj imela v posesti, kot pa ga je ljubila. Ali je tak moški kasneje sposoben za normalno seksualno življenje in sposoben za ljubezen zunaj lastne matere? Vsi vemo, da obstajajo moški kot tudi žene, ki niso povsem sposobni za ljubezen do drugega. Ali je vzrok za to v pomanjkanju prave, naravne ljubezni? Če je tako, potem potegnimo zvezo med takšno individualno psihološko situacijo in med tisto socialnopsihološko, kakršno najdemo v odnosu posameznika do nacije. Tisti, ki ljubi na umetni način, ki ima v posesti, tak tudi, kadar ljubi svojo nacijo, ni sposoben za ljubezen zunaj tega kroga. Iz takšne ljubezni zraste tudi sovraštvo do druge nacije. Tisti, ki brez pridržkov ljubi svojo nacijo, od katere postane odvisen, ni sposoben prav takega razmerja do drugih. Zato je treba biti z ljubeznijo oprezen, prav tako kot s sovraštvom.

Takšna Davičeva razlaga je preveč enostavna, da bi se z njo pojasnilo abstraktno sovraštvo do drugih, na čemer sloni nacionalizem. Sovraštvo do drugih in drugačnih pa je zares oblika nacionalizma. Toda obstajajo tudi druge, bolj subtilne. Lahko govorimo tudi o avtonacionalizmu. V Bosni danes ne delajo zla pripadniki ene nacionalnosti samo pripadnikom druge nacionalnosti. Morda se najstrašnejši zločini izvajajo prav nad pripadniki lastne nacionalnosti, nad tistimi, ki niso »dobri« Srbi, »dobri« Hrvati ali »dobri« Muslimani. Ali, kot takšni nacionalisti pravijo, nad »prepametnimi« Srbi. In še enkrat se spomnimo moža, ki je odvisen od svoje ljubezni do matere. Tako kot njegova ljubezen do matere lahko prerase v sovraštvo do matere, če verjamemo Bunuelu, tako tudi tisti, ki je odvisen od svoje nacije, začne nekega dne sovražiti prav pripadnike svoje nacije.

Obstaja pa še tretja vrsta nacionalizma. Imenoval bi ga introvertirani nacionalizem. Pogosto ste lahko srečali ljudi, ki občutijo določeno nelagodnost, zato ker pripadajo tej ali oni nacionalnosti. Oseba je lahko visoko na socialni lestvici, pa vendar se sramuje, da izhaja iz določene socialne skupine. Dogajalo se je, da so nekateri pripadniki neke etnične skupine v BiH, ko so se vrnili iz partizanov, dajali svojim otrokom tako imenovana narodna imena, to je imena, iz katerih se ne more sklepati, da izhajajo iz določene etnične skupine. Nekateri od njih danes ponovno spreminjajo svoja imena in prek noči postajajo vidni pripadniki tega naroda.

Zaradi vsega tega pravim, da je vprašanje človekove potrebe za identiteto določeno ne le s psihološkimi, temveč tudi z globokimi substancialnimi razlogi, morda tudi s takimi, o katerih mi ničesar ne vemo in zato tudi pogosto dajemo napačne odgovore.

Potrebo po identiteti, potrebo, da zvem, kdo sem, in odgovor na vprašanje, kaj sem, bomo zelo enostavno našli, če ga iščemo v svetu zunaj sebe. Toda če nimate nekaj svojega lastnega, nekaj notranje identitete, potem ta zunanja identiteta zelo lahko dobi pervertirano obliko. To pomeni, da je pogoj človekove identitete njegova individualnost. To pa vključuje, kajti beseda individualnost (in+dividere, lat. ne razdružiti, razdeliti) pomeni nerazdružljivost, pripadanje tako nečemu zunanjemu kot tudi samemu sebi. Individuum je torej oseba, ki je nerazdružljiva v družbenem odnosu do drugih, pa tudi do samega sebe. Da bi bil človek individuum, mora biti torej osebnost, persona. Brez personalnosti ni identitete človeka. Ta beseda, že davno udomačena v vseh jezikih, je v latinski jezik prišla iz starega etrurskega jezika. Stari Etruščani so pod besedo fersu (iz nje je nastala latinska persona)

razumeli masko. Maske so nosili igralci v glj jališču, torej tisti, ki so na odru igrali določeno vlogo. Glede na to so lahko persone ali osebnosti v širšem pomenu besede samo tisti, ki igrajo določeno vlogo na celotnem družbenem odru. Tisti, ki izgubi svojo masko, to je preneha igrati svojo vlogo, postane brezoseben, se ne razlikuje od celote. Zato je v interesu celote, da ohranite svojo personalnost in naprej igrate svojo vlogo. V nasprotnem primeru tudi celota izgubi svojo identiteto.

Prav zato bom skušal še na enem plastičnem primeru orisati to, kar sem rekel. Razmerje med individuumom in kolektiviteto torej določa njihovo identiteto. O razmerju med delom in celoto je Hegel v Znanosti logike rekel, da deli samo z enim svojim trenutkom pripadajo celoti. V preostalih trenutkih torej pripadajo sebi kot delom. Če neki celoti pripadate v vseh svojih trenutkih, potem prenehate biti del. Vzemite primer roke kot celote in prstov, njenih delov. Vsak od prstov je del roke, toda samo z enim svojim trenutkom, s preostalimi pripada sebi, celo svoje ime ima. Prsti delujejo enkrat kot deli roke, kot celota, kot roka, drugič pa tudi čisto samostojno, kot prsti, individualno. Kaj bi se zgodilo, če bi prsti kot deli roke v vseh svojih trenutkih pripadali roki? Delovali bi samo kot roka, kot celota, ne pa tudi posamezno. Toda takrat bi roka doživela usodo noge. Deli, to je prsti, bi zakrneli, s tem pa bi zaostala v rasti tudi roka, torej celota. Tako se dogaja tudi s človeško družbo. Tam, kjer neka kolektiviteta zanika individualnost svojih članov, zaostaja v rasti celotna družba. Bojim se, da delim pesimizem s svojimi predhodniki, ki menijo, da smo v razdobju prevlade nacionalnih kolektivitet, ki, ne le da ne dovoljujejo razvoja naših osebnosti, naših individualnosti, temveč zavirajo celo svoj lastni, kolektivni razvoj. S tem ogrožajo identiteto enih in drugih.

Zato niso migracije nič drugega kot protest proti umetnim, nesprejemljivim identitetam, hkrati pa so poskus iskanja nove identitete. Nekaterim na tej poti ne bo uspelo. Toda vsi ne morejo biti poraženi.

JAN MAKAROVIČ*

Demokracija večine in pravice posameznikov, manjšin

Naša skupna ugotovitev je lahko, kako celovita je problematika, ki smo jo danes obravnavali. Pokazalo se je, koliko različnih socioloških kategorij in problemov je tako ali drugače povezanih s problematiko migracij: nacionalizem, demokracija, osebna identifikacija, individualizem, modernizacija itd. Skoraj ni ključnega problema v raziskovanju sodobnih družb, ki se ne bi tako ali drugače povezoval s to problematiko. Pokazalo se je tudi, da se ta problematika dotika tudi izrazito filozofskih, humanističnih, psiholoških in drugih domen. Kljub vsej tej kompleksnosti bi tvegala hipotezo, ki bi mogoče lahko osvetlila paradoks, na katerega je opozoril predvsem F. Vreg. Kako je mogoče, da se v sodobnih družbah, ki se

* Dr. Jan Makarovič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.